

КОНСТИТУЦІЙНА СВОБОДА ОСОБИ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

Олійник А.Ю.,

к.ю.н., професор,

професор кафедри приватного та публічного права

Інституту права та сучасних технологій

Піка А. В.,

студентка 2-го курсу, гр. БП-21

Інституту права та сучасних технологій

Київський національний університет технологій та дизайну

м. Київ, Україна

В статті досліджено поняття та зміст конституційної свобод людини і громадянина. Загальна структура системи особистих свобод людини включає у себе дві основні групи: а) особисті можливості, що фіксують фізичний прояв її свободи (свобода пересування, свобода вибору виду діяльності, свобода жити); б) особисті можливості людини, що фіксують духовний прояв її свободи (свобода совісті, свобода думки, свобода слова). До елементів змісту конституційних свобод людини і громадянина в Україні слід віднести такі можливості: а) діяти уповноваженого суб'єкта на власний розсуд щодо здійснення конституційних свобод; б) вимагати правомірних дій від зобов'язаного суб'єкта в інтересах носія конституційної свободи; в) задовольняти носієм конституційної свободи свої інтереси і потреби у вигляді користування соціальним благом; г) звертатися носієві конституційної свободи до компетентних суб'єктів з вимогою припинити правопорушення, що обмежує конституційну свободу, та прийняти усі необхідні законні заходи щодо відновлення порушеної конституційної свободи і при необхідності відшкодувати спричинені збитки.

Ключові слова: права, свободи, особа, людина, громадянин, природне право, позитивне право, закон, рівність, свобода слова, свобода совісті, свобода думки.

Постановка проблеми. Поняття конституційної свободи особи та її зміст є одним з теоретичних завдань конституційного права з'ясування якого сприяє фактичній реалізації конституційної свободи особи. Свобода належить кожній окремій особі і передбачає можливість діяльності людини і громадянина в межах не заборонених законом. Розуміння особою змісту конституційної свободи, можливостей певних дій чи утримання від дій, свідчить про їх теоретичну значущість та необхідність при вирішенні важливих практичних завдань щодо реалізації особою названої конституційної свободи. Проблема конституційної свободи особи досліджувалася вченими теоретиками і конституціоналістами у різних сферах реалізації громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав і обов'язків. Серед них праці: Козачука М.О., Матузова М.І., Олійника А.Ю., Рабіновича П. М. Скрипнюка О.В., Тодики О.Ю. Туманянц А. Р. та ін. Окремо зміст конституційної свободи особи в Україні ще не досліджувався. Метою дослідження є поняття, ознаки та елементи змісту конституційної свободи особи в Україні. Відповідно до мети задачами даного дослідження є: а) аналіз різних поглядів авторів щодо змісту свободи особи; б) формулювання ознак змісту конституційної свободи особи та її визначення; в) характеристика елементів змісту конституційної свободи особи; г) пропозиція висновків та рекомендацій.

Особисті свободи людини в конституційній юридичній теорії є логічним результатом осмислення та з'ясування змісту правового поняття та діяльності держави і суспільства по реалізації особою свобод. Розрізняють поняття та зміст суб'єктивних і об'єктивних свобод. Перший характеризується як юридична свобода особи діяти певним чином і вимагати певних благ, які потрібно захищати та надавати, а другий — як сукупність

норм, що визначають свободу індивідів у взаємовідносинах і встановлюють права та обов'язки учасників правовідносин. Необхідно уточнити, які можливості впливають із того факту, що свобода індивіда спочатку визнається, а потім співвідноситься зі сферою публічного права? Значення цієї проблеми для конституційної теорії виходить далеко за межі ліберального тлумачення права та правовідносин, оскільки в даному випадку йдеться не лише про те, чи можна підходити до особистих свобод людини з юридичної точки зору. Як вважав І. Канта, що всі права людини впливають із початкового визнання свободи людини, на якій все базується і якою все визначається [1, с. 159].

Якою мірою свободу людини можна тлумачити: як первинну чи фундаментальну конституційну можливість людини? У цьому сенсі досить показовою є спроба окреслити позитивний зміст, який буде вкладено у словосполучення «невід'ємне право людини на свободу». Коли ми говоримо про особисті можливості людини (зокрема право на свободу) як про її «природні права», існує певна двозначність поняття «природне право». На думку Скрипнюка О. В., це невід'ємна частина людської природи, якої ніхто не може бути позбавлений [2, с. 8]. В той же час, повертаючись до історії конституційного права, можна знайти чимало випадків, коли людину не тільки позбавляють «природного» права на свободу, але й ставлять у такі умови, що вона взагалі не може на це претендувати. Ще Ж.-Ж. Руссо писав, що людина народжується вільною, але вона всюди в оковах. Очевидно, що в даному випадку використання предикату «природні» щодо особистих можливостей людини є не виправданим. З іншого боку, поняття «природні права» можна застосовувати в тому сенсі, що вони характеризують додержавний стан людини, коли кожен вільний здійснювати свою свободу без зовнішнього примусу з боку державних інституцій. Саме в такий спосіб розумів природні можливості людини Ж.-Ж. Руссо [3, с. 198]. Проте з конституційно-правової точки зору пов'язувати термін «права особистості» з цим станом людини є хибним кроком. Це правда, що в додержавному стані

людина може бути вільною, але цю свободу ні за яких обставин не можна визначити як «право на свободу».

Отже, перша і суттєва особливість «права на свободу» як одного з природних прав людини полягає в тому, що воно поєднується з законом таким чином, що фактично стає правом, а не звичайною природною можливістю особи робити все, що вона хоче. Але якщо формальною ознакою свободи як основного права людини (з якого згодом можуть бути виведені особисті права людини) є існування законів, які перетворюють природне свавілля на свободу, то чи можливо, що в цьому є хоч якийсь матеріальний зміст.

Аналізуючи право людини на свободу з позиції правової держави ми говоримо про державу та закони і не завжди маємо на увазі право на свободу як таке, а лише певні права та свободи людини (свобода совісті, свобода слова, свобода вибору місця проживання, свобода думки тощо). Замість вихідного права на свободу ми отримуємо низку особистих прав людини. Аналізуючи такі можливості ми не ставимо за мету з'ясувати чи слід перелік прав обмежувати виключно такими як: право на життя та особисту недоторканість, заборону рабства, заборону катувань, право виступати суб'єктом правовідносин, право на судовий захист, право на ефективне і справедливе правосуддя. Чи можливо до них слід відносити й такі можливості: свобода совісті, свобода думки, рівність перед законом [4]. Але, тим не менш, загальний матеріальний зміст цього права на свободу все ж можна знайти. Він включає той факт, що в силу встановленого громадянського порядку кожна людина вважається носієм багатьох прав і свобод, які не може порушувати жодна інша особа чи держава. Більше того, поява держави та правового примусу, який вона санкціонувала, не лише дозволили Конституції формально проголосити свободу основним правом кожної людини, але й уможливили цю свободу на практиці. Очевидно, що при вживанні терміну «практична реалізація права на свободу» одразу постає питання про забезпечення та захист державою цього конституційного права.

З цією метою на рівні національного законодавства право на свободу має бути конкретизоване завдяки чіткому регулюванню особистих прав громадян [4, с. 184].

Оскільки цей момент є надзвичайно важливим для з'ясування природи особистих прав людини, приділимо йому більше уваги. На перший погляд, вся конструкція легітимності особистих прав людини здається зайвою, оскільки фактично до окремої правозахисної групи, яка претендує на базовий статус, буде додано певну сумлінну «свободу» або основні права людини, які не збільшують і не зменшують особисті права особи. Тобто, незалежно від того, чи визнається право на свободу, перелік прав особистості залишиться незмінним (принаймні в конституційному законодавстві тієї чи іншої країни). Однак, такий аргумент упускає один фундаментальний момент. Його суть полягає в тому, що при конкретизації поняття особистих прав людини слід утримуватися від тлумачення їх лише як закріплених у законі норм, які є частиною позитивного державного права. У цьому сенсі особисті права не є простою сукупністю певних норм, які можуть бути встановлені або не встановлені законодавцем, визнані чи не визнані конституцією держави. Специфіка їхнього статусу полягає в тому, що ці права мають бути незамінними, а їхня система має регулюватися певним головним принципом [5, с. 99].

З цієї причини вкрай важливо знайти такий вищий принцип, точніше таку універсальну основу, з якої всі особисті права людини можуть бути виведені логічно та юридично послідовним чином як цілісна та органічно пов'язана система. Крім того, якщо ми відмовимося від концепції фундаментальних свобод, права особи (їх перелік) будуть цілком визначатися позитивним правом, яке, у свою чергу, визначається насамперед волею держави. Тому процес конкретизації чи законодавчого оформлення прав на свободу в особисті права людини не випадковий, а необхідний. Першим кроком у цьому напрямку є визнання громадянської рівності. Тим не менш, громадянська рівність не є ані правом людини, ані однією з її свобод у

точному значенні цього терміну. Це можна пояснити тим, що рівність перед законом визначається не стільки конкретним правом, скільки загальним конституційно-правовим статусом людини. На підтвердження цієї думки можна навести два аргументи. З одного боку, визнаючи, що людина має невід'ємне право на свободу, ми також повинні погодитися, що ця свобода сама по собі не має і не може мати будь-яких вихідних привілеїв: тобто така ситуація виключається, коли одна особа є вільнішою за своєю природою, ніж будь-яка інша. З іншого боку, якщо ми звернемося до конкретних сфер суспільних відносин, то в них немає нічого подібного до «права на рівність», оскільки політичні, економічні та соціальні права часто містять низку обмежень чи умов. Це означає, що можуть бути «рівні права», але не «право на рівність». Усе це дозволяє зробити висновок, що громадянська рівність є не стільки одним із особистих прав людини, скільки принципом, згідно з яким конкретні особисті права можуть бути виведені із загального поняття «права на свободу». У цьому відношенні, до особистих прав принцип громадянської рівності постає як специфічний інструмент, завдяки якому ці права набувають свій практичний та юридичний сенс [6].

Першим особистим правом людини є право розпоряджатися своїми діями. Вона включає: свободу вибору місця проживання і пересування, свободу вибору діяльності, свободу життя (у сфері практичних правовідносин ці три свободи передбачають дві основні заборони: а) заборону рабства, навіть добровільного; б) заборона заподіяння фізичних страждань - катування людині). Якщо перша з двох свобод є самоочевидною і не потребує додаткових пояснень, то вислів «свобода життя» може потребувати додаткового пояснення. Фактично, у багатьох списках особистих прав людини право на життя згадується як первинне право фізичної істоти. Але насправді такий акцент на праві на життя недоречний. У цьому сенсі, говорити про особисте право на життя є своєрідною юридичною тавтологією, оскільки якщо це право ставиться під сумнів, то тоді втрачає сенс й загальне поняття "людина" та "особа". По-друге, право на життя може

включати в себе й негативний вибір. Саме тому, коректніше говорити не про право на життя, право обирати місце проживання та право вибору роду діяльності, а про три аспекти загального права розпоряджатись власними діями як фізичної (живої) істоти. Водночас, звертаючись до вихідного поняття «право людини на свободу», слід визнати, що ця свобода повинна адекватно відображати сутність людини. Це означає, що право на свободу має реалізовуватися не лише у фізичній сфері, адже людина є одночасно фізичною і духовною істотою. На цій підставі можна виділити таку ланку особистих прав людини, яка пов'язана з правом на вільне вираження своїх думок і суджень. Річ у тім, що, на відміну від фізичних свобод, які все ж таки регламентуються і регулюються певними позитивними законами, духовні свободи (а отже й ті особисті права людини, які забезпечують зазначену духовну свободу особи) набувають свого закріплення насамперед в негативних приписах, які не дозволяють державі чи будь якій особі втручатись в сферу духовної свободи особи [7].

В цьому сенсі цікаво навести слова Б. Чичерина, який писав: «Оскільки юридичний закон стосується лише зовнішніх дій, то внутрішні думки не підлягають його визначенням. Тут основне правило полягає в тому, що ця сфера повинна залишатись для нього недоторканою. Закон, який втручається в це святилище людської душі, посягає на найсвятіші права людини, на його духовну сутність, яка утворює основу будь-якого права." Що ж таке «право на духовну свободу» і в яких конкретних особистих правах воно виражається? Перше з цих особистих прав — це право на свободу совісті. Крім того, ця людська свобода за своєю природою не повинна обмежуватися державою. Справді, свобода совісті стосується тих стосунків, які виникають між людиною та Богом, і держава не має підстав будь-яким чином регулювати чи обмежувати ці стосунки, які є за своєю природою внутрішніми [5].

Тісно пов'язаним зі свободою думки є наступне особисте право людини, яким є свобода слова. При цьому, зовсім не випадково, що цю

духовну свободу часто називають останньою в межах цієї групи особистих прав людини. Справа в тому, що саме завдяки свободі слова (свободі виразу власних думок і переконань) внутрішня свобода (свобода совісті та свобода думки) набуває свого зовнішнього виразу. Цей аспект має граничну значущість з огляду на те, що на цьому етапі відбувається сполучення прав однієї особи з правами інших осіб. Тобто саме тут особисті права взаємодіють з усіма іншими правами і свободами особистості і громадянина, оскільки, публічно виявляючи свою свободу, людина тим самим вступає в суспільні відносини, які враховують не тільки право на свободу однієї особи, але й право на рівну свободу інших осіб. До речі, цим можна пояснити, чому в конституційному законодавстві багатьох країн право на свободу слова зазвичай підкріплюється великою кількістю спеціальних законів, які регулюють порядок оприлюднення певної інформації, її поширення, визначення відповідальності за поширення неправдивої інформації тощо, або за приниження честі та гідності інших осіб тощо [8].

Отже, теоретичні якості свободи людини зводяться до таких основних положень: а) свобода людини це – її можливість діяти на власний розсуд; б) діяльність конкретної людини має бути обмежена свободою іншої людини; в) межі свободи людини установлюють правові закони; г) видами свобод людини є громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні та ін.; д) діяльність суверенної влади має бути спрямована на забезпечення свобод людини; е) розвиток свободи особи в умовах ринкових відносин характеризується проявом лібералізму, пошуками оптимальних засобів забезпечення конституційних свобод людини як найвищої соціальної цінності [9, с. 68].

Висновок.

Підсумовуючи результати дослідження слід зробити такі висновки і рекомендації. Загальна структура системи особистих свобод людини включає у себе дві основні групи: а) особисті можливості, що фіксують фізичний прояв її свободи (свобода пересування, свобода вибору виду діяльності,

свобода жити); б) особисті можливості людини, що фіксують духовний прояв її свободи (свобода совісті, свобода думки, свобода слова). Усі вищезазначені особисті права утворюють цілісну систему і мають необхідний зв'язок як між собою, так і з первинним правом на свободу, яке можна визначити як фундаментальне природне право людини. Зміст конституційних свобод людини і громадянина – це сукупність елементів, що визначають можливості конкретної поведінки індивіда, його вимоги, домагання та користування щодо конституційних благ, які реалізуються без втручання в цей процес з боку держави, її органів, посадових і службових осіб, громади, органів, посадових і службових осіб місцевого самоврядування, інших суб'єктів та гарантуються ними. До елементів змісту конституційних свобод людини і громадянина в Україні слід віднести такі можливості: а) діяти уповноваженого суб'єкта на власний розсуд щодо здійснення конституційних свобод; б) вимагати правомірних дій від зобов'язаного суб'єкта в інтересах носія конституційної свободи; в) задовольняти носієм конституційної свободи свої інтереси і потреби у вигляді користування соціальним благом; г) звертатися носієві конституційної свободи до компетентних суб'єктів з вимогою припинити правопорушення, що обмежує конституційну свободу, та прийняти усі необхідні законні заходи щодо відновлення порушеної конституційної свободи і при необхідності відшкодувати спричинені збитки.

Список використаних джерел

1. Шульженко Ф.П. Історія політичних і правових вчень. Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2004. 464 с.
2. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання / О. В. Скрипнюк Х.: Право, 2009.
3. Руссо Ж. -Ж. Об общественном договоре. Трактаты М. : «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998.
4. Скаун О. Ф. Теория государства и права. Харьков: Консум, ун-т внутренних дел, 2000.

5. Чичерин Б. Н. Философия права. СПб.: Наука, 1998.
6. Колодій А.М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні А.М. Колодій, А.Ю. Олійник: Підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 350 с.
7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. К. : Атіка, 2001.
8. Туманянц А. Р. Контрольні функції суду у сфері кримінального судочинства. Харків: Основа, 2000.
9. Олійник А.Ю. Конституційні свободи людини і громадянина та їх забезпечення в Україні: Монографія. К.: КНУТД; Дніпро: ДДУВС, 2018. 371 с.

The article examines the concept and content of the constitutional freedoms of a person and a citizen. The general structure of the system of personal freedoms of a person includes two main groups: a) personal opportunities that fix the physical manifestation of his freedom (freedom of movement, freedom to choose a type of activity, freedom to live); b) personal capabilities of a person, which fix the spiritual manifestation of his freedom (freedom of conscience, freedom of thought, freedom of speech). The elements of the content of the constitutional freedoms of a person and a citizen in Ukraine should include the following opportunities: a) to act as an authorized subject at its own discretion regarding the exercise of constitutional freedoms; b) demand lawful actions from the obliged entity in the interests of the bearer of constitutional freedom; c) to satisfy one's interests and needs in the form of the use of a social good as a carrier of constitutional freedom; d) appeal to the bearer of constitutional freedom to competent entities with a demand to stop the offense that limits constitutional freedom and to take all necessary legal measures to restore the violated constitutional freedom and, if necessary, to compensate for the damages caused.

Key words: rights, freedoms, person, person, citizen, natural law, positive law, law, equality, freedom of speech, freedom of conscience, freedom of thought.